

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК
щодо впливу виконавчого напису на перебіг позовної
давності у зобов'язаннях з визначеним строком
виконання
(статті 263, 264 ЦК України)
(справа № 554/9126/20)

Склав: Єфімов Олександр Миколайович,
доцент, доктор філософії права (кандидат
юридичних наук), доцент кафедри приватного
права Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Київ – 2022

I. Зміст запиту від 09.11.2022 № 403/0/26

Для наукового висновку щодо тлумачення та застосування норм права відповідно до п. п. 3.1., 3.2., 3.3. Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затвердженого постановою Пленуму Верховного Суду № 1 від 02.02.2018, щодо перебігу позовної давності при вчиненні нотаріусом виконавчого напису, а також визнанні його таким, що не підлягає виконанню поставлені наступні запитання:

1. Коли починається перебіг позовної давності за вимогою про стягнення боргу в зобов'язанні з визначеним строком виконання?

2. Чи свідчить вчинення нотаріусом виконавчого напису після виникнення у кредитора права на відповідний позов про переривання позовної давності чи зупинення її перебігу?

3. Чи впливає на перебіг позовної давності/зумовлює початок перебігу позовної давності у справі за позовом про стягнення заборгованості визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню?

4. Чи є поважною причиною пропущення позовної давності визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню?

II. Нормативно-правові акти, документи та джерела, використані при проведенні науково-правової експертизи:

- 1) Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV;
- 2) Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар Том 2 Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. – Т.3.: Юридична особа/ за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ЕКУС 2021. – 781 с.;
- 3) Романюк Я. М. Позовна давність: практичні проблеми визначення початку її перебігу. – – Видавництво ЕКУС, 2021. 240 сторінок.
- 4) Романюк А. Б. Проблеми правового регулювання строків реалізації права на судовий захист.– Прикарпатський юридичний вісник, УДК 347.932. С. 90.
- 5) Гуйван П. Д. Позовна давність. – Х., Право, 2012 – с. 176.
- 6) Луць В. В. Строки і терміни в цивільному праві. – К., Юрінком Інтер, 2013 – с. 65
- 7) Цивільне право:[підручник]: у 2 т. / [В.І. Борисова, Л.М. Баранова,Т.І. Бегова та ін.]; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – Т. 1. – Х. : Право, 2011. – 656 с.

III. Результати науково-правового дослідження

Цей науковий висновок побудований за наступним алгоритмом:

1. Дослідження інституту позовної давності в зобов'язаннях з визначеним строком виконання.
2. Дослідження інституту перебігу позовної давності стосовно позасудового способу захисту.
3. Дослідження наслідків пропущення позовної давності та встановлення поважності причин пропуску позовної давності.

Дослідження інституту позовної давності в зобов'язаннях з визначеним строком виконання.

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутись до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Сплив позовної давності не є перешкодою для звернення до суду за захистом свого права чи інтересу. Згідно зі ст. 257 ЦК України загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки. Позовна давність є імперативною в порядку обчислення, тому сторони не вправі змінити цей порядок.

Європейський суд з прав людини в п. 570 рішення від 20 вересня 2011 року за заявою № 14902/04 у справі ВАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» наголошує, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення.

Мета позовної давності полягає у тому, щоб стабілізувати та упорядкувати цивільно-правові відносини, створити умови, які б полегшували роботу юрисдикційних органів та привчили осіб до договірної дисципліни. Потерпіла особа за законодавством має чітко визначений та достатній строк для того, щоб захистити своє право або інтерес у судовому порядку.

Як зазначається у ч.1 ст.261 ЦК України, перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. І. В. Спасибо-Фатеева наголошує, що юридична конструкція цієї норми включає загальне правило початку перебігу в ч.1 ст.261 ЦК України та спеціальні правила в частинах 2-6 ст.261 ЦК України.

Загальне правило початку перебігу пов'язане з моментом, коли особа довідалась або могла довідатись про порушення свого права. Сполучник «або» свідчить про альтернативний характер їх застосування. Щодо окремих правил початку перебігу позовної давності, а саме ч.5 ст.261 ЦК України, вона визначає початок перебігу позовної давності в зобов'язаннях з визначеним або невизначеним строком виконання. За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі

спливом строку виконання. Правило цієї частини є спеціальним, та означає, що воно застосовується й тоді, коли заінтересована особа не знала і не могла знати про порушення свого права. Законодавець пов'язує початок перебігу позовної давності зі спливом, а не з початком строку виконання, що є важливим для зобов'язань з визначеним строком виконання. У разі, якщо боржник відмовився від виконання зобов'язання ще до початку строку виконання зобов'язання, то перебіг позовної давності починається з моменту, коли кредитору стало про це відомо.

Для визначення моменту виникнення права на позов важливим є як об'єктивні (сам факт порушення права), так і суб'єктивні (особа дізналася або повинна була дізнатися про це порушення) моменти. При цьому за змістом зазначеної норми законодавець виходить не тільки з безпосередньої обізнаності особи про факти порушення її прав, а й з об'єктивної можливості цієї особи знати про ці факти. Якщо встановити день, коли особа довідалась про порушення права або про особу, яка його порушила, неможливо, або наявні докази того, що особа не знала про порушення права, хоч за наявних умов повинна була знати про це, перебіг позовної давності починається від дня, коли особа повинна була довідатися про порушення свого права.

В. А. Романюк наголошує, що перебіг строку позовної давності є процесом безперервним, проте протягом цього часу можуть виникати обставини, які впливають на його перебіг та встановлюють спеціальні правила для його обчислення. Таким чином, на динаміку позовної давності за цивільним законодавством України впливають дві обставини – зупинення і переривання.

Поняття «зупинення» перебігу позовної давності означає зміну порядку обчислення строку, за якою в період дії певної обставини, передбаченої ст. 263 ЦК України, перебіг позовної давності «завмирає», а після припинення цієї обставини – поновлюється. Згідно з коментованою статтею, перебіг позовної давності зупиняється:

- 1) якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила);
- 2) у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом;
- 3) у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини;
- 4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.

Особливістю юридичної конструкції зупинення перебігу позовної давності є те, що перелік підстав її зупинення є вичерпним, та не може бути змінений чи доповнений домовленістю сторін.

В юридичній літературі висловлена думка про те, що *«у період зупинення позовної давності час плине, але він не зараховується до позовної давності»*.

Відповідно до ч.1 ст.263 ЦК України, підставою зупинення позовної давності є наявність обставини непереборної сили. І. В. Спасибо-Фатєєва наголошує на тому, що в теорії виділяють такі ознаки непереборної сили: об'єктивність, надзвичайність, невідворотність та відносність.

Друга підстава зупинення позовної давності – мораторій, тобто відстрочення виконання зобов'язання на підставах, встановлених законом. Мораторій (від лат. Moratorius) у юридичному розумінні має значення відстрочки виконання певних зобов'язань на визначений чи невизначений період на підставі спеціального акта. Мораторій, який ч.2 ст.263 ЦК України розглядає як підставу зупинення перебігу позовної давності, є одноразовим актом, що стосується конкретних зобов'язань.

Наступною підставою зупинення перебігу позовної давності є зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює дані правовідносини. Через те, що закон або нормативно-правовий акт зупинив свою дію, особа втрачає своє право вимоги. Однак, при відновленні дії цього закону, особа знову вправі звернутися до суду за захистом свого порушеного права.

Правила переривання перебігу позовної давності коментовані у ст.264 ЦК України, де зазначено, що перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку. Позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач.

І. В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що переривання перебігу позовної давності передбачає, що внаслідок вчинення особою певних дій перебіг строку, що почався, припиняється, а після переривання починає свій перебіг заново. Фактично переривання означає перенесення на майбутнє початкового моменту перебігу позовної давності з юридичним знищенням часу, що минув до переривання.

Якщо зупинення виключає з позовної давності час, протягом якого тривали певні обставини, то переривання юридично погашає час, що минув до переривання. Переривання, по суті, передбачає наявність двох позовних давностей – до переривання та після нього, з урахуванням того, що після переривання позовна давність починає перебіг заново.

Перелік підстав переривання позовної давності є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає.

За ч. 2 ст. 264 ЦК України однією з підстав переривання позовної давності є пред'явлення позову. Однак, лише в тому випадку, коли таке пред'явлення вчинено з додержанням передбачених законом вимог щодо юрисдикції суду чи підсудності, форми і змісту позовної заяви, сплати судового збору та інше. Виходячи з цієї норми, можна зробити висновок, що звернення до інших органів за захистом цивільних прав, а саме до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису позовної давності не перериває.

Відповідно до ч. 1, 3 ст. 264 ЦК України перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку.

До дій, що свідчать про визнання боргу або іншого обов'язку, можуть з урахуванням конкретних обставин справи, належати: визнання пред'явленої претензії; зміна договору, з якої вбачається, що боржник визнає існування боргу, а так само прохання боржника про таку зміну договору; підписання додаткової угоди про продовження дії договору; письмове прохання відстрочити сплату боргу; письмове звернення боржника до кредитора щодо гарантування сплати суми боргу; часткова сплата боржником або з його згоди іншою особою основного боргу або сум санкцій. Визнання боргу може бути лише дією, у тому числі конклюдентною дією, і не може бути бездіяльністю.

Правила обчислення та поновлення строку позовної давності застосовуються судом лише за наявності посилань та доказів позивача на відповідні обставини, оскільки суд не вправі самостійно застосовувати позовну давність, включаючи правила щодо зміни обчислення та поновлення позовної давності. Тому після оголошення стороною про застосування позовної давності, суд вправі лише запропонувати сторонам надати докази, які стосуються спору, зокрема і обставин, що є підставами для зупинення, переривання та поновлення позовної давності. Виходячи з цього, докази про зупинення позовної давності належить подавати позивачеві.

Дослідження інституту перебігу позовної давності стосовно позасудового способу захисту.

Стаття 18 ЦК України передбачає нотаріальний порядок захисту цивільних прав, який полягає у можливості нотаріуса вчиняти нотаріальний напис на борговому документі. Виходячи з положень означеної статті ЦК України виконавчий напис слід розглядати як позасудовий спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав.

Статтею 88 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що нотаріус вчиняє виконавчі написи за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років.

З огляду на це, можна відмітити, що позовна давність та строк вчинення виконавчого напису нотаріусом – це різні строки, які мають різну правову природу, хоч і законом фактично визначено, що строк для звернення до нотаріуса із заявою про вчинення виконавчого напису є таким самим, що й позовна давність для звернення до суду.

Вчинення нотаріусом виконавчого напису не зупиняє та не перериває позовну давність. На підставі припису ч.2 ст.264 ЦК України переривання позовної давності відбувається у разі подання до суду саме позову до належного відповідача з дотриманням процесуальних вимог щодо форми та

змісту позовної заяви, правил предметної та суб'єктної юрисдикції й інших вимог, порушення яких перешкоджає відкриттю провадження у справі.

Вчинення нотаріусом виконавчого напису – це нотаріальна дія, яка полягає в посвідченні права стягувача на стягнення грошових сум або витребування від боржника майна. Виконавчий напис не породжує виникнення права стягувача на стягнення грошових сум або витребування від боржника майна, а підтверджує, що таке право виникло у стягувача раніше. Мета вчинення виконавчого напису – надання стягувачу можливості в позасудовому порядку реалізувати його право на примусове виконання безспірного зобов'язання боржником.

Стягнення заборгованості шляхом вчинення виконавчого напису нотаріусом або в судовому порядку має певні переваги та недоліки. З огляду на процедуру подання позову до суду, виконавчий напис є відносно простим та оперативним стосовно його вчинення. Однак, є і недоліки, головним з яких є обмеженість випадків вчинення та ризик визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню. Цей головний недолік є і закономірністю, адже підставою для оскарження в суді виконавчого напису є його основа, а саме документи стягувача. У висновку до цього можна додати, що звернення особи до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису є певною мірою ризиком, у тому числі ризиком, пов'язаним із пропуском позовної давності. Однак особа сама вирішує як їй звертатись, в судовому або ж позасудовому порядку.

Як зазначає П. Д. Гуйван, позовна давність закінчується, коли спливає календарний строк, встановлений законом для пред'явлення судового позовного домагання. Охоронно-правова вимога, заявлена поза межами даного періоду, також може бути реалізована, у тому числі й шляхом застосування юрисдикційним органом державного примусу. Але у вказаних ситуаціях судовий захист відбудеться вже після того, як позовна давність закінчилася. Таким чином, в усіх без винятку випадках закінченню давності сприяє пасивна поведінка носія охоронного права упродовж визначеного строку – неперед'явлення позову. Натомість активні дії управленої особи, матеріальне право якої порушене, вчинені протягом давнісного строку, як правило, призводять до припинення позовної давності. Припиненням її перебігу обов'язково є таке явище, коли час існування матеріального права на позов припиняється достроково шляхом його реалізації. Навіть коли позов пред'явлено в останній день строку, йдеться також про дострокове припинення давнісного перебігу (до закінчення номінально встановленого строку). Така ознака, як дострокове припинення матеріального права у зв'язку з його вичерпаністю і неможливістю повторної реалізації притаманна будь-якому присічному строку, а те, що позовна давність за своєю сутністю та змістом є охоронно-правовим строком присічного характеру, не викликає сумнівів.

Підсумовуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що позовна давність та вчинення нотаріусом виконавчого напису не перетинаються в площині перебігу позовної давності.

Дослідження наслідків пропущення позовної давності та встановлення поважності причин пропуску позовної давності.

Сплив позовної давності не є процесуальною перешкодою для прийняття і розгляду позовної заяви судом, тому заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності. Позовна давність є диспозитивною в застосуванні, а не імперативною.

Слід зауважити, що суд має право поновити позовну давність лише як виняток серед загального правила, а підставою мають слугувати надзвичайні, екстраординарні обставини. Саме позивач повинен довести поважність характеру тієї чи іншої причини, а не інші учасники, адже це в його інтересах, щоб суд поновив позовну давність.

Питання щодо поважності цих причин, тобто наявності обставин, які з об'єктивних, незалежних від позивача підстав унеможлилювали або істотно утруднювали своєчасне подання позову, вирішується судом у кожному конкретному випадку з урахуванням наявних фактичних даних про такі обставини. Законодавець не наводить конкретний перелік підстав, що можуть вважатися поважними, адже кожен конкретний випадок є унікальним та передбачити всі причини просто не є можливим. Позивач може підтвердити наявність цих обставин різними шляхами. Це може бути документально підтверджене тяжке захворювання, тривале перебування поза місцем свого постійного проживання (наприклад, за кордоном) тощо. Стосовно підприємства (установи, організації) зазначені обставини не можуть братися судом до уваги, оскільки за відсутності (в тому числі й з поважних причин) особи, яка представляє його в судовому процесі, відповідне підприємство (установа, організація) не позбавлене права і можливості забезпечити залучення до участі у такому процесі іншої особи; відсутність зазначеної можливості підлягає доведенню на загальних підставах.

Закон не визначає, з чиєї ініціативи суд визнає причини пропуску позовної давності поважними. Як правило, це здійснюється за заявою (клопотанням) позивача з наведенням відповідних доводів і поданням належних та допустимих доказів. Відповідна ініціатива може виходити й від інших учасників судового процесу, зокрема, прокурора, який не є стороною у справі.

Суди поновлюють пропущені процесуальні строки, якщо учасник справи доведе у заяві про поновлення такого строку наявність обставин, які виникли та унеможливили своєчасне виконання процесуальної дії.

Проте, вчинення виконавчого напису не можна вважати поважною причиною пропуску позовної давності, оскільки звернення до нотаріуса за

вчиненням виконавчого напису є ризиком втрати права на задоволення позову з причини пропуску позовної давності. А тому, кредитор, який обрав саме такий спосіб захисту порушеного права, має усвідомлювати й наслідки такого порушення, адже з іншого боку боржник, при вчиненні виконавчого напису, на відміну від судового захисту, позбавлений права заперечувати кредиторю.

Враховуючи викладене, слід дійти висновку, що:

1. Вчинення нотаріусом виконавчого напису не впливає на перебіг позовної давності, а саме не перериває та не зупиняє її перебіг. Дії, які переривають або зупиняють позовну давність чітко визначені у ЦК України та не підлягають розширеному тлумаченню, жодна з підстав, вказаних у переліку, не передбачає такої підстави, як обрання позасудового способу захисту.
2. Визнання судом виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, не впливає на перебіг позовної давності. Особа на свій розсуд обирає спосіб захисту свого порушеного права. Можливість визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню існує майже завжди. Підстави та порядок даного оскарження чітко прописані законодавцем. Ризики, пов'язані з визнанням виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, несе саме особа, яка обрала позасудовий спосіб захисту.
3. Поважність причин пропуску позовної давності є дискреційним повноваженням суду та не може вирішуватись у науково-консультативному висновку. Кожен випадок є унікальним та саме суд, на свій розсуд, повинен оцінювати причини пропуску позовної давності та їх поважність, а також можливість/неможливість подання позову до суду в необхідні строки.

Член Науково-консультативної ради при ВС,
доктор філософії права (к.ю.н.), доцент

Єфімов О.М.
5 грудня 2022 року